УДК 811.161.2

НОМІНАЦІЇ АГРАРНИХ ІНСТРУМЕНТІВ, РЕАЛІЗОВАНІ ДІЄСЛОВАМИ СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ «АГРАРНЕ ВИРОБНИЦТВО (РОСЛИННИЦТВО)»: (ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦІВ АГРАРНОГО ТУРИЗМУ)

Р.В. Познанський

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

У статті досліджуються номінації аграрних інструментів, мотивовані дієсловами семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)», зокрема окреслюються особливості їх семантики, зв'язки з аналогічними відсубстантивними найменуваннями, виявляються їх функціональні можливості та типологія, що є необхідною передумовою формування професійно-термінологічної компетентності фахівців аграрного туризму. Номінації сільськогосподарських інструментів становлять пласт активної лексики на позначення фрагмента дійсності, вкрай важливого для повсякденного життя українця, у зв'язку з чим їх словотворча продуктивність прогнозовано вища. В нашій розвідці демонструється, що валентність знаряддя дії властива більшості дієслів, хоч і не завжди має формальне вираження. У словотвірних парадигмах дієслів семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)» аграрні інструменти протиставляються іншим дериватам субстантивного блоку, а функціонуючи в мові, нерідко зазнають різноманітних семантичних модифікацій.

Ключові слова: *професійно-термінологічна компетентність, аграрний туризм, аграрний інструмент, семантичне поле, деривація, семантична позиція, аграрне виробництво, валентність.*

Важливою складовою конкурентоспроможного фахівця на сучасному ринку праці є високе володіння культурою спілкування, зокрема рівень його фахового мовлення, що передбачає майстерне володіння термінологічною лексикою. Необхідною передумовою формування професійно-термінологічної компетентності спеціаліста з аграрного туризму є вивчення аграрної термінології, зокрема номінацій на позначення аграрних інструментів. Вивчення окремих груп лексики з погляду мотивованості та словотвірних зв'язків окремих лексем – один із перспективних напрямів досліджень як у галузі лексикології, так і дериватології, адже, з одного боку, це дозволяє не тільки виявити спільні та відмінні семи, архісеми та інші компоненти, які об'єднують й водночас формують опозиції лексичних одиниць певної групи, а й також, з іншого боку, виявити типові моделі та засоби номінації в певній мові, простежити за її словопороджувальними механізмами. У цьому аспекті вивчення номінацій аграрних інструментів особливо актуальне, адже становить неоднорідний пласт лексики: від найдавніших знарядь селянина, хлібороба до сучасних назв сільськогосподарських інструментів. Водночас такі номінації становлять пласт активної лексики на позначення фрагмента дійсності, вкрай важливого для повсякденного життя українця, у зв'язку з чим їх словотворча продуктивність прогнозовано вища. Порівняймо, наприклад, узагальнення, зроблене свого часу О. Земською: «у слів, які стосуються цілеспрямованої діяльності людини, сфер, важливих для життя людини, словотвірні парадигми ширші, ніж у слів, що називають явища іншого ґатунку» [9, с. 16]. Результати нашої розвідки знайдуть застосування при укладанні нових словників аграрної лексики та термінології та можуть використовуватися для форму-

вання професійно-термінологічної компетентності фахівців аграрного туризму. Усе це, а також той факт, що такі деривати ще не були предметом спеціального наукового дослідження, зумовлює актуальність обраної теми.

Метою пропонованої статті є комплексний аналіз іменників-назв інструментів дії, мотивованих дієсловами семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво), що є необхідною передумовою формування професійно-термінологічної компетентності фахівців аграрного туризму. Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: окреслити структуру субстантивного блоку словотвірних парадигм дієслів семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)»; простежити за реалізацією словотворчої спроможності твірних дієслів у семантичній позиції «знаряддя дії»; з'ясувати передумови появи дериватів, які номінують аграрні інструменти; виявити структурно-семантичні особливості похідних назв знаряддя дії.

Беручи до уваги послідовні етапи будь-якого виробництва як процесу, можна окреслити й загальну схему їх вербальних номінацій. Так, найбільш узагальнено така схема повинна включати такі комплекси процесів: а) підготовка (заготівля) матеріалу, необхідного в процесі виробництва, та первинний обробіток матеріалу; б) безпосереднє виробництво продукції (може передбачати кількаступеневе виробництво з різними фазами й етапами); в) зберігання та збут продукції.

Аграрне виробництво в цьому аспекті відзначається своєю специфікою і безпосередні фази (етапи) аграрного виробництва в галузі рослинництва можна звести до певної схеми, яка відображається в мовленні й дозволяє виділити такі семантичні мікрополя [12, с. 8] у межах семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)», а саме:

1. Дієслова на позначення процесів обробітку ґрунту.

2. Дієслова на позначення процесів обробітку насіння (дієслова насінництва).

3. Дієслова на позначення процесів садіння чи сіяння насіння.

4. Дієслова на позначення процесів догляду за рослинами під час їхнього росту та дозрівання.

5. Дієслова на позначення процесів збирання урожаю.

6. Дієслова на позначення процесів підготовки реманенту.

7. Дієслова на позначення процесів завдання шкоди аграрному господарству.

8. Дієслова на позначення процесів, які безпосередньо не здійснюються людиною, в тому числі:

а) пов'язаних із ростом та дозріванням рослин;

б) пов'язаних із знищенням, загибеллю рослин.

9. Дієслова загальної аграрної семантики.

Загалом номінації, що стосуються усіх аспектів будь-якого виробництва, можна чітко структурувати з позицій предметного членування на основі актантів та поширювачів, що входять до валентної рамки центрального дієслова виробляти (виготовляти), адже будь-яке виробництво в ідеалі – це процес вироблення (виготовлення) якогось продукту. Таким чином, будь-яке виробництво як певним чином організований процес чи комплекс технологічних процесів складається з певних структурних компонентів, які позначаються в мові відповідними лексемами чи, рідше, кількаслівними найменуваннями. До таких компонентів (чи структурних елементів) можна віднести: виробник – номен, який репрезентує лівобічну валентність позиції суб'єкта дії (хто виробляє); споживач – репрезентує правобічну валентність позиції адресата дії (для кого виробляє); виріб – репрезентує правобічну валентність позиції об'єкта дії (що виробляє); матеріал – репрезентує правобічну валентність позиції засобу дії (з чого виробляє); інструмент

– репрезентує правобічну валентність позиції інструмента дії (чим виробляє). Інші компоненти виробництва як процесу виокремлюються на основі актуалізації не актантів, а поширювачів: місце (де виробляє); спосіб (як виробляє); мета (для чого виробляє); час (коли виробляє); міра (скільки виробляє).

Аграрне виробництво (рослинництво) як процес також може містити такі (хоча й не всі) компоненти, які в мові номінуються відповідними субстантивами, наприклад: виробник – садівник, орач, квітникар; інструмент – коса, борона та ін. У межах вказаних валентностей вихідного дієслова й буде формуватися його словотвірна парадигма [Пор.: 11].

Поряд із похідними на позначення виконавця дії – людини маємо девербативи зі словотвірним значенням «знаряддя дії». При цьому зазначимо, що нерідко значення виконавця дії поєднується зі значенням знаряддя дії в одній багатозначній лексемі як окремі лексико-семантичні варіанти. Наприклад, девербатив копач має значення «1. Робітник, що копає землю, землекоп // Той, хто займається коопанням могил. 2. Знаряддя, яким копають, викопують що-небудь // Машина для копання, викопування». Отже відбувається взаємопроникнення назв суб'єкта дії і назв знаряддя дії [3, с. 140]. Семантична позиція «знаряддя дії» маніфестована похідними від дієслів таких мікрополів:

1. Дієслова на позначення процесів обробітку ґрунту: борозник «сільськогосподарське знаряддя для прокладання борозен», культиватор, ущільнювач, орало «примітивне знаряддя для оранки» тощо.

Семантична позиція «знаряддя дії» словотвірних парадигм дієслів семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)» часом може заповнюватися більш ніж одним дериватом, при цьому похідні відрізняються між собою передусім обсягом семантики. Так, наприклад, серед дериватів розпушник і розпушувач другий є семантично місткішим, адже може вживатися для позначення пристрою чи й навіть засобу, який використовується для розпушування будь-чого, наприклад, розпушувач тіста. Пор. семантику названих дериватів: розпушник «сільськогосподарське знаряддя для розпушування ґрунту, знищення бур'янів у міжряддях і т. ін.», розпушувач «пристрій для розпушування чого-небудь».

Зауважимо також, що чимало іменників, які позначають сільськогосподарські знаряддя дії (передусім пристрої і механізми) для обробітки ґрунту, є первинними у стосунку до вторинних дієслів, пор.: чизель – чизелювати, борона – боронувати тощо. Це також є вагомим чинником того, що семантична позиція «знаряддя дії» у словотвірних парадигмах багатьох аналізованих нами вербативів залишається незаповненою.

2. Дієслова на позначення процесів обробітку насіння (дієслова насінництва): віялка «сільськогосподарська машина, що сильним струменем повітря очищає зерно після обмолоту», віяльниця «2. рідко те саме, що віялка», лущильник «сільськогосподарське знаряддя...», сушарка, сушарня, сушило, сушильня, сушня, сушка, діал. сущик.

3. Дієслова на позначення процесів садіння чи сіяння насіння: саджалка «сільськогосподарська машина або знаряддя для садіння картоплі, розсади, саджанців тощо», сіялка чи сівалка.

4. Дієслова на позначення процесів догляду за рослинами під час їхнього росту та дозрівання: поливалка, поливальниця, акліматизатор (у 2 знач.), обприскувач, культиватор.

5. Дієслова на позначення процесів збирання урожаю: жатка «машина для скошування зернових та інших рослин», косарка «сільськогосподарська машина для косіння трави, збіжжя тощо», грабарка «2. велика лопата», збирач, збиральник, збиральниця.

6. Дієслова на позначення процесів підготовки реманенту: клепало, точило.

7. Дієслова на позначення процесів

завдання шкоди аграрному господарству: корчувач та корчувальник «машина для корчування», рубило «знаряддя праці первісної людини з каменя мигдалеподібної форми, потовщеного й заокругленого в основі, з загостренням на кінці».

Диференційна сема інструмента не властива дієсловам мікрополів «Дієслова на позначення процесів підготовки реманенту» та «Дієслова на позначення процесів, які безпосередньо не здійснюються людиною», а також дієсловам загальної семантики.

Диференційна сема інструмента не представлена у всіх лексемах мікрополів відповідними словесними конкретизаторами (наприклад, вигрібати «гребучи, робити яму, заглибину в чому-небудь», колупати «руйнуючи поверхню, робити заглибини, ямки в чому і т. д.)», однак зрозуміло, що вигрібати чи колупати можна тільки певним інструментом, причому також твердим, гострим або колючим. Отже, валентність знаряддя дії властива більшості дієслів, хоч і не завжди має формальне вираження.

Відсутність потенційних похідних на позначення знаряддя дії пов'язана з тим, що обробіток ґрунту, садіння чи сіяння насіння тощо здебільшого відбувається різними способами, у різних за структурою об'єктах, інструменти при цьому у багатьох діях використовуються ті самі. Так, висікають, довбають, дряпають, копають, колупають, рубають, розтісують лише чимось гострим, твердим (лопатою, заступом, ножем, сокирою, ломом). У таких випадках немає необхідності у творенні нових слів із значеннями, які б дублювали семантику уже наявних у мові лексем.

Зауважимо також, що чимало складних похідних вказують не на людину – виконавця дії, а на пристрій, механізм, інструмент, за допомогою якого виконується дія (такі похідні ми зараховуємо до семантичної позиції «знаряддя дії»). Пор.: картоплесаджалка «машина для садіння картоплі», картоплечистка «машина для знімання з картоплі шкірки», картоплекопач «машина для копання картоплі», льономолотарка «машина для очісування насінних головок і очищення насіння льону-довгунця», льономочилка «споруда для мочіння льону», льоном'ялка «машина для первісної обробки льону», льоносівалка «машина для сіяння льону», льонотіпалка «машина для тіпання льону», льоночесалка «машина для льоночесання» і т. ін. Аналізований семантичний тип займає проміжне місце між дієслівним та іменним типами у семантичному плані, ніби поєднуючи властивості їх обох, дієслівна частина узагальнює значення, а іменна – конкретизує, звужує його. Водночас чимало таких складних іменників загалом не мотивуються іменниково-дієслівним словосполученням, у якому дієслово вказує на дію, а іменник – на продукт, результат такої дії.

Серед назв машин та пристроїв сільськогосподарського призначення зафіксовано чимало кількакореневих субстантивів, утворених за допомогою юкстапозиції чи композиції від існуючих у мові девербативів чи від іменниково-іменникових сполучень, наприклад: активувати – активатор – біоактиватор; деградувати – деградація – біодеградація, буряк + комбайн = бурякокомбайн тощо. Очевидно, що такі деривати не мотивуються безпосередньо дієсловом.

Незважаючи на те що семи знаряддя дії, яке використовується для виготовлення, властиві багатьом аналізованим дієсловам, похідні, які б реалізували відповідні валентності, утворюються значно рідше і менш послідовно, носять спорадичний характер. Як зазначає В. В. Ґрещук, «одні лише сприятливі логіко-поняттєві передумови для деривації тих чи інших похідних ще не є запорукою утворення їх» [5, с. 136].

Загалом незважаючи на важливість аграрної сфери в житті людини, найменування аграрних інструментів, мотивовані дієсловами лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)», в українській мові становлять невелику групу дериватів.

У результаті проведеного нами до-

слідження, можемо дійти висновку, що відсутність потенційних похідних на позначення знаряддя дії пов'язана з тим, що обробіток ґрунту, садіння чи сіяння насіння, догляд за ростом рослин, їх дозріванням, появою й дозріванням плодів, збирання урожаю, підготовка та ремонт сільськогосподарського реманенту тощо здебільшого відбувається різними способами, у різних за структурою об'єктах, інструменти при цьому у багатьох діях використовуються ті самі. У таких випадках немає необхідності у творенні нових слів із значеннями, які б дублювали семантику уже наявних у мові лексем. Нерідко деривати на позначення аграрних інструментів не мотивуються безпосередньо дієсловом.

У словотвірних парадигмах дієслів лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)» аграрні інструменти протиставляються іншим дериватам субстантивного блоку, а функціонуючи в мові, нерідко зазнають різноманітних семантичних модифікацій, зокрема звуження чи розширення семантики, об'єднання в одній лексемі кількох словотвірних значень («знаряддя дії» та «виконавець дії») тощо. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у аналізі різноманітних структурних компонентів (виробник, споживач, виріб, матеріал, інструмент, місце, спосіб, мета, час, міра) різних галузей виробництва, мотивованих дієсловами того чи іншого семантичного поля. Результати таких досліджень знайдуть практичне застосування при укладанні нових галузевих словників та можуть бути використані для формування професійно-термінологічної компетентності фахівців різних сфер виробництва.

Література

1. Безпояско О.К. Граматика української мови / О.К. Безпояско, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – 394 с.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [голов. ред. В.Т. Бусел; ред.-лексикографи: В.Т. Бусел, М.Д. Василега-Дерибас, О.В. Дмитрієв, Г.В. Латник, Г.В. Степенко]. – К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

3. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І.Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1988. – 256 с.

4. Гумецька Л.Л. Топоніміка в українській актовій мові XIV–XV ст. (лексико-семантичні типи і словотворча будова) / Л.Л. Гумецька // Мовознавство. – К., 1957. – Т. 14.

5. Ґрещук В. Український відприкметниковий словотвір / В. Ґрещук. – Івано-Франківськ : Плай, 1997. – 208 с.

6. Дідківська Г.Г. Назви осіб за професією у сучасній українській мові (лексико-семантичні особливості) / Г.Г. Дідківська // Мовознавство. – 1969. – № 5.

7. Ермакова О.П. Расхождение формальной и семантической производности / О.П. рмакова // Актуальные проблемы русского словообразования. – Ташкент : Ташкентский гос. пед. ин-т. им. Низами, 1976. – С. 17–38.

8. Загнітко А.П. Структура та ієрархія валентних значень дієслова / А.П. Загнітко. – К. : НМК ВО, 1990. – 64 с.

9. Земская Е.А. Структура именных и глагольных словообразовательных парадигм в русском языке / Е.А. Земская // Актуальные проблемы русского словообразования: Сборник научных статей – Ташкент: Укитувчи, 1982. – С. 14–17.

10. Кровицька О. Назви осіб в українській мовній традиції XVI–XVII ст. : Семантика і словотвір / О. Кровицька. – Львів, 2002.

11. Морозова Т.С. Структура словообразовательных парадигм русского глагола : Автореф. дис… канд. филол. Наук : 10.01.01 / Т.С. Морозова. – М., 1980. – 20 с.

12. Познанський Р.В. Словотворча спроможність дієслів семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Р.В. Познанський. – Івано-Франківськ, 2014. – 20 с.

13. Сердюк А.М. Мотиваційна основа назв рослин у первинному і вторинному семіозисі (на матеріалі української, російської, німецької та французької мов): Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.15 / А.М. Сердюк; Київ. нац. ун-т ім.Т.Шевченка. — К., 2002. — 20 с.

14. Словник української мови : в 11 т. / [ред. колег. І.К. Білодід (голова) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970–1980.

15. Словотвір сучасної української літературної мови / [За ред. М. А. Жовтобрюха]. – К.: Наукова думка, 1979. – 406 с.

Poznanskyy R.V. NAMES OF AGRICULTURAL TOOLS, REALIZED BY VERBS OF SEMANTIC FIELD «AGRICULTURAL PRODUCTION (CROP PRODUCTION)»: (DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL AND TERMINOLOGICAL COMPETENCE OF AGRICULTURAL TOURISM EXPERTS). *The article investigates the names of agricultural tools, motivated by verbs of semantic field «agricultural production (crop production)». Characteristic features of their semantics, ties with similar substantive derivatives, their functional abilities and typology are also highlighted. The above factors are an important part of professional and terminological competence development of agricultural tourism experts. Nominations of agricultural tools make an active stratum of vocabulary for denoting a fragment of reality, extremely important for Ukrainian everyday life. Our research clearly demonstrates that the valence of working tools is inherent in most of the verbs, although it does not have to be formally expressed. In word building paradigms of verbs of semantic field «agricultural production (crop production)», agricultural instruments are opposed to other derivatives of substantive group. They can often undergo different semantic modifications in the language. As a result of our research, we came to the conclusion that the lack of potential derivatives denoting agricultural instruments is related to the fact that different agricultural processes are carried out in a number of ways, at different production sites, and moreover, tools used for doing different agricultural actions are mostly the same. In the above cases there is no need for building new words which would repeat the semantics of the already existing in the language lexemes. The above research also demonstrates that in many cases derivatives for denoting agricultural tools are not motivated directly by a verb.*

Keywords: *professional and terminological competence, agricultural tourism, agricultural instrument, semantic field, derivation, semantic position, agricultural production, valence.*

Познанский Р.В. НОМИНАЦИИ АГРАРНЫХ ИНСТРУМЕНТОВ, РЕАЛИЗОВАНЫ ГЛАГОЛАМИ СЕМАНТИЧЕСКОГО ПОЛЯ «АГРАРНОЕ ПРОИЗВОДСТВО (РАСТЕНИЕВОДСТВО)»: (ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СПЕЦИАЛИСТОВ АГРАРНОГО ТУРИЗМА). *В статье исследуются номинации аграрных инструментов, мотивированные глаголами семантического поля «аграрное производство (растениеводство)», в частности определяются особенности их семантики, связи с аналогичными отсубстантивными наименованиями, выявляются их функциональные возможности и типология, что является необходимым условием формирования профессионально-терминологической компетентности специалистов аграрного туризма. Номинации сельскохозяйственных инструментов составляют пласт активной лексики для обозначения фрагмента действительности, крайне важного для повседневной жизни украинца, в связи, с чем их словообразовательная производительность прогнозируемо выше. В нашей разведке демонстрируется, что валентность орудие действия присуща большинству глаголов, хотя и не всегда имеет формальное выражение. В словообразовательных парадигмах глаголов семантического поля «аграрное производство (растениеводство)» аграрные инструменты противопоставляются другим дериватам субстантивного блока, а функционируя в речи, нередко испытывают различных семантических модификаций.*

Ключевые слова: *профессионально-терминологическая компетентность, аграрный туризм, аграрный инструмент, семантическое поле, деривация, семантическая позиция, аграрное производство, валентность.*